

Construir el suport a la inclusió dins l'aula amb equips d'aprenentatge cooperatiu

Mercè Juan Millera

Grup Aprenentatge Cooperatiu per trencar barreres – Khelidon

José Ramón Lago Martínez

Grup de Recerca en Atenció a la Diversitat UVic

Jesús Soldevila Pérez

Grup de Recerca en Atenció a la Diversitat UVic

(Rebut 2020-06-15 / Acceptat 2020-09-20)

Resum

Construir el suport a la inclusió dins l'aula amb equips d'aprenentatge cooperatiu

L'article descriu com els alumnes dels equips d'aprenentatge cooperatiu poden ajudar a superar les barreres que troben per a la participació i l'aprenentatge alguns companys en risc d'exclusió. Durant dos cursos onze centres apliquen de manera sistemàtica l'estratègia "Cooperar per Aprendre/Aprendre a Cooperar" d'aprenentatge cooperatiu i amb els quals hem dissenyat conjuntament algunes pràctiques basades en criteris d'adaptació d'algunes dinàmiques i estructures cooperatives i en metodologies de suport als equips, aplicades a tipologies diferents de tasques. La planificació i la reflexió conjunta sobre la pràctica ens ha aportat algunes claus de millora pel suport als equips d'aprenentatge cooperatiu i ha impulsat una proposta d'observació mútua per avançar en la docència compartida.

Paraules clau: inclusió, barreres per l'aprenentatge i la participació, aprenentatge cooperatiu.

Abstract

Develop support for inclusion within the classroom with cooperative learning teams

This paper describes how students on cooperative learning teams can help overcome barriers to participation and learning that some peers face at risk of exclusion. During two courses eleven centers that systematically apply the strategy Cooperate to Learn / Learn to Cooperate of cooperative learning and with which we have jointly designed some practices based on criteria of adaptation of some dynamics and cooperative structures and methodologies of team support, applied to different types of tasks. The planning and joint reflection on the practice has provided us with some keys to improvement by supporting cooperative learning teams and has driven a proposal for mutual observation to advance shared teaching.

Keywords: inclusion, barriers to learning and participation, cooperative learning.

El desenvolupament de diferents investigacions i processos d'assessorament que s'han dut a terme els últims anys des de la Xarxa Khelidon d'aprenentatge cooperatiu vinculada al Grup de Recerca en Atenció a la Diversitat UVIC han permès desenvolupar el Programa "Cooperar per

Aprendre/Aprendre a Cooperar” (CA/AC) (Pujolàs 2003, 2008). Aquesta proposta està formada per un conjunt d’actuacions encaminades a ensenyar l’alumnat a aprendre en equip. El Programa s’ofereix des del Grup CIFE-UVIC “Cooperació entre Alumnes i Col·laboració entre Professors” adreçat principalment al professorat dels centres d’Educació Infantil, Primària i Secundària.

El professorat coneix el programa a partir d’un procés d’assessorament de tres cursos (Lago y Naranjo, 2015), on s’apliquen de manera sistemàtica i generalitzada estratègies i recursos per organitzar els alumnes de manera que tots participin junts dins l’aula i aprenguin a partir de la interacció i l’ajuda mútua. La referència sobre com diversificar les situacions d’aula per afavorir també la participació de l’alumnat que troba barreres a la participació i l’aprenentatge s’explica en una sessió d’assessorament amb mestres de suport i tutors perquè incorporin el programa CA/AC dins l’aula en els equips amb alumnat en risc d’exclusió.

Les dificultats per aprendre que observem en equips base de composició heterogènia on hi ha alumnat susceptible de ser exclòs, posa en evidència la necessitat d’aprofundir en la manera com l’aprenentatge cooperatiu garanteix la cohesió, la inclusió i l’equitat (Lago, Soldevila, Jiménez, 2018). Per aquesta raó, s’ha generat la proposta de models de suport específics a oferir al professorat i a l’alumnat d’aquests equips base, fent de la cooperació l’element cabdal pel progrés de tothom. El text que presentem és una reflexió sobre els avenços que s’han fet en les escoles que han participat en aquest procés per millorar les adaptacions de dinàmiques, estructures i plans dels equips cooperatius.

Inclusió i Aprenentatge Cooperatiu

Al llarg de la història, el tracte educatiu ofert a les persones susceptibles de ser excloses ha anat evolucionant. L’informe Warnock (1978) va suposar un canvi en introduir el concepte de *necessitats educatives especials* i posar èmfasi en la necessitat dels suports més que en les discapacitats. Per la seva banda, Roger Slee (2012), en la seva formulació de l’escola extraordinària, per poder parlar d’escoles inclusives, insisteix en què tots els infants, sense exclusions per la seva condició cultural, de pobresa o diversitat funcional, han de formar part de la vida comuna de l’aula. Amb el concepte “barreres a l’aprenentatge i la participació” Booth i Ainscow (2006) canvien la mirada que els docents i la comunitat educativa han de tenir vers l’alumnat més desavantajat social i culturalment, així com allò que cal tenir en compte per facilitar la presència, la participació i l’aprenentatge de tothom. Amb el concepte de barrera ens podem representar ràpida i visualment l’impediment i l’esforç que suposa superar un obstacle, així com que la resposta no ha de posar l’accent i la intervenció únicament en l’individu, sinó també en el que la mateixa societat i l’escola fan per detectar, denunciar i eliminar les barreres que dificulten la inclusió.

La revisió dels estudis sobre la utilitat de l’aprenentatge cooperatiu per afavorir la presència i la participació (Putnam, 2009, Soldevila, Naranjo i Pujolàs, 2016) de l’alumnat que troba més barreres ha proporcionat orientacions importants per replantejar-nos com ha de ser la resposta

des de les diferents àrees curriculars, per a que tots els infants puguin aprendre junts dins l'aula formant part activa del grup de forma equitativa (Lago, Soldevila, Jimenez 2018).

Les pràctiques inclusives que realitzen molts centres que utilitzen les propostes del programa CA/AC, busquen avançar en un model d'ensenyament que permeti trencar barreres, facilitar la presència de tothom dins l'aula participant i aprenent, i a més, contribueixen a la millora i enriquiment de la mateixa proposta.

L'aprenentatge cooperatiu: el Programa Cooperar per Aprendre / Aprendre a Cooperar (CA/AC)

El Programa CA/AC es basa en utilitzar dinàmiques per fomentar la cohesió, estructures d'aprenentatge cooperatiu que facilitin l'aprenentatge i la participació i en elaborar plans d'equip que regulin el seu funcionament i permetin aprendre a treballar en equip (Pujolàs, 2008)[1].

Sovint una de les preocupacions dels docents que utilitzen l'aprenentatge cooperatiu com a recurs educatiu, és ajudar l'alumnat que troba barreres per participar en el seu equip i per avançar en els aprenentatges. A més a més, també l'equip es troba davant del repte de gestionar emocionalment l'encaix de l'ajuda, es poden generar conflictes o rebuig cap a l'aprenentatge cooperatiu o cap determinats infants que tenen dificultats per superar les barreres que troben .

Modalitats de suports i desenvolupament. Com diversificar les activitats d'aprenentatge cooperatiu en equips on hi ha alumnes que troben importants barreres per participar i aprendre

Les observacions dutes a terme en les recerques sobre aprenentatge cooperatiu que hem anat desenvolupant ens han posat de manifest la necessitat de desenvolupar estratègies que assegurin la participació equitativa, la interacció simultània i l'ajuda mútua en els equips i avancin en la inclusió de l'alumnat amb diversitat funcional, cultural o social. Aquest és el repte de l'Aprenentatge Cooperatiu des del Programa CA/AC.

Per tal d'aconseguir-ho la proposta de Pujolàs i Lago (2018) consisteix en incrementar les estratègies cooperatives en dos eixos.

Modalitats diversificades de les dinàmiques, les estructures i els plans d'equip.

La concreció de l'estratègia consisteix en realitzar adaptacions de l'activitat cooperativa segons les necessitats de l'alumnat en un dels següents graus:

- a) *Activitats cooperatives en tasques amb graus d'abstracció cognitiva diferents.* Mantenir la mateixa tasca i estructura de participació, demanant un grau d'execució diferent.
- b) *Activitats cooperatives en una tasca d'un nivell cognitiu adaptat.* Accedir al contingut des d'una altra competència, però mantenint la mateixa estructura de participació.
- c) *Activitats cooperatives adaptades per desenvolupar tasques diferents en relació a un mateix contingut.* Es planifiquen tasques individuals per l'alumne que troba barreres que resol amb el suport dels companys de l'equip i el docent.

Modalitats esglaonades de suport als equips.

És necessari que tot l'equip utilitzi estratègies diversificades perquè tots puguin participar i aprendre dins l'equip. La finalitat és anar passant d'un suport individualitzat del professorat a un suport distribuït de mateix equip (Pujolàs, Lago, 2018). El suport a l'equip es concreta en quatre estratègies que van des del suport més directe a l'alumne en un context totalment separat de l'equip, fins al recolzament de reafirmació als components d'un equip que realitzen suport als seus companys que més ho necessiten:

- a) **Preparació per a la participació.** L'objectiu és ajudar l'alumne individualment per preparar l'activitat de forma que després pugui participar-hi de manera més autònoma i competent.
- b) **Acompanyant la participació.** Es tracta d'ajudar l'alumne que troba més barreres per participar en la seva interacció amb els altres perquè pugui participar i aprendre el màxim possible en l'activitat.
- c) **Modelant l'ajuda.** Un dels companys de l'equip assumeix l'ajut al company que troba més barreres a partir del modelatge que li mostra el professor o professora que ha fet anteriorment aquesta ajuda.
- d) **Acompanyant l'ajuda.** Orientar i animar els membres de l'equip a ajudar l'alumne que troba més barreres donant progressivament més autonomia a l'alumne i utilitzant els diaris de sessions per avaluar-ne el desenvolupament i introduir-hi millores .

La xarxa Khelidon: Objectius i context del grup de treball sobre aprenentatge cooperatiu i barreres a l'aprenentatge i la participació

Objectius.

L'objectiu general d'aquesta xarxa era posar en comú, reflexionar i millorar les estratègies d'aprenentatge cooperatiu que docents i centres utilitzaven per proporcionar suport als equips on hi havia alumnat amb diversitat funcional cultural o social que trobavamés barreres a l'hora de participar i aprendre en els mateixos equips.

Aquest procés de treball està planificat en tres etapes i en el moment de redactar aquest article ens trobem al final del segons curs. Hem recorregut el que denominem etapa d'introducció i ens trobem al mig de l'etapa de generalització. Per completar el procés quedaria l'anomenada etapa de consolidació.

Els objectius que ens hem proposat al llarg d'aquestes etapes en síntesi serien:

A. Fase d'Introducció: Posar en comú la situació dels suports i l'ús de l'aprenentatge cooperatiu amb alumnat que troba més barreres en centres amb certa consolidació de l'AC; dissenyar i desenvolupar pràctiques puntuals en un dels equips d'una aula per poder fer una observació planificada i poder analitzar i posar en comú els processos observats.

B. Fase de Generalització: Incrementar el nombre d'equips, alumnes i aules en els que es desenvolupen les estratègies diversificades i les modalitats de suport introduïdes el curs anterior; promoure l'autonomia i autoregulació dels alumnes que proporcionen suport al companys amb barreres a la participació i l'aprenentatge; realitzar un procés d'observació externa per part de l'equip coordinador.

C. Fase de Consolidació: Desenvolupar el suport en diferents equips d'aprenentatge cooperatiu i en diferents aules per observar i analitzar el grau d'autonomia i autoregulació dels equips; organitzar-ho amb la participació de grups de professors de 3 centres diferents a l'aula.

Context del grup de treball.

El recorregut d'aquest procés s'ha concretat en escoles que han participat de manera continuada durant els cursos 2017-18 i 2018-19. Els docents que han participat son mestres de suport a la inclusió, directors, psicopedagogs d'institut i tutors dels alumnes dels cursos implicats.

Trets característics dels centres col·laboradors :

- Onze centres; nou son públics i dos concertats. Un d'aquests centres públics compta amb el recurs d'un SIEI (Suport intensiu escolarització inclusiva).
- El nivells educatius on s'ha desenvolupat el procés, han estat:
  - Tres de Cicle Inicial: un de Primer i dos de Segon.
  - Sis de Cicle Mitjà: quatre de Tercer i dos de Quart.
  - Dos de Cicle Superior, ambdós de Sisè.
  - Dos de Primer d'ESO.
- El tipus de necessitats educatives objecte de suport dels alumnes tot i ser presentats dins una necessitat competencial concreta, rarament son aïllades i sovint s'interrelacionen amb diferents competències perquè la situació de cada alumne és fruit de les barreres que ha anat trobant dins i fora del centre.
- En tres escoles i un institut els alumnes no reben suports fora de l'aula com a criteri de centre per la inclusió i en la resta de centres, les hores del suport dins i fora s'estableixen segons criteris acordats per la Comissió d'Atenció a la Diversitat (CAD).

Per exemplificar el procés de treball s'hatriatun centre ambun alumne i un equip de 1r de Primària (centre 1), un altre centre amb un alumne i un equip de 5è de Primària (centre 2) i el tercer centre un alumne i un equip de 1r d'ESO (centre 3).

En la Taula 1 presentem de manera sintètica el procés de treball que desenvoluparem en els apartats posteriors.

Taula 1: Procés de treball de la xarxa.

CURS	2017-18		CURS 2018-19
ETAPES	a. INTRODUCCIÓ		b. GENERALITZACIÓ
	a. Disseny	b. Desenvolupament	
Centre 1 Escola Pública	Etapa: 1r CI Tres alumnes amb necessitat d'ajuda generalitzada.	Àrea d'adaptació: Llengua Catalana Contingut: Dictats Estructura : Foli giratori Suport: dues persones a l'aula Observació i retorn: Modificació de l'estructura. Modificació del suport a l'equip.	Centre : S'aprova a la Comissió d'Aprenentatge Cooperatiu la generalització de les activitats a diferents aules. Centre : Aplicació de la nova estructura cooperativa i el suport a l'equip en els Dictats cooperatius a tot el Cicle Inicial.
Centre 2 Escola Pública Suport SIEI	Etapa: 5è CS Alumne amb una discapacitat sensorial auditiva i discapacitat intel·lectual moderada amb un trastorn del llenguatge expressiu i receptiu.	Àrea d'adaptació: Llengua Castellana Contingut: Comprensió lectora Estructura : 1,2,4 Suport: dues persones a l'aula Observació i retorn: S'anticiparà el desenvolupament de la sessió amb l'equip perquè coneguin quin ha de ser el seu rol per guiar el company.	Aula: Ampliació de les estratègies de preparar per la participació, acompanyant en la participació, modelant l'ajuda i acompanyant l'ajuda en tots els Plans de l'equip i diaris de sessions.
Centre 3 Institut Públic	Etapa: 1r ESO Alumne amb una pèrdua auditiva bilateral mitjana. Porta els aparells però costa molt que se'ls	Àrea d'adaptació: Ciències Socials Contingut: Comprensió lectora Estructura : Lectura	Centre: els canvis a generalitzar s'aproven a la Comissió d'aprenentatge cooperatiu.

	<p>posi a classe. A l'aula treballa però no és capaç d'assumir cap responsabilitat quan treballa amb el seu equip.</p>	<p>compartida Support: dues persones a l'aula Observació i retorn: Preparar a l'equip i a l'alumne per organitzar l'estructura cooperativa i la modalitat de suport B, acompanyament en la participació dins l'aula per oferir model concret d'ajut per part del professor.</p>	<p>Aula: Les adaptacions d'estructures cooperatives com Lectura compartida y 1-2-4 en tots el grup de 1r a Ciències Socials Aula: Augment dels diaris de sessions per anar valorant els equips cooperatius.</p>
--	--	--	--

Disseny de les estratègies diversificades i de les modalitats esglaonades pel desenvolupament de les dinàmiques, estructures i plans d'equip.

La planificació de les sessions es desenvolupa en un primer nivell en el Seminari per tal que els docents col·laborin entre ells per dissenyar pràctiques basades en els criteris d'adaptació, les metodologies de suport i les tipologies de tasques en un o dos equips cooperatius.

A continuació expliquem el procés en tres centres, com a mostra representativa de l'estudi (veure taula 1).

Centre 1.

Aquest centre té un llarg recorregut en aprenentatge cooperatiu. Assisteixen al seminari la directora i la mestra de suport que està per primer any al centre. Es presenta un cas d'una aula de Primer de Primària en el que la tutora fa molts anys que aplica l'aprenentatge cooperatiu a l'aula i així la mestra de suport que hi entra gaudeix del modelatge entre professionals. En aquest curs hi ha uns bessons amb retard maduratiu, i un nen que desconnecta sovint i no vol participar gairebé mai.

Planifiquen la intervenció en l'àrea de Llengua Catalana a la sessió setmanal dels dictats. L'adaptació consisteix en reduir substancialment la dificultat de la frase que han d'escriure i oferir modelatge als companys de l'equip sobre com donar suport en cada cas.

Centre 2.

Aquesta escola té com a tret d'identitat en el seu Projecte de Centre l'AC. És una escola que compta amb SIEI. En la seva organització de centre la mestra d'educació especial (EE) és cotutora de la classe on es troben els alumnes que tenen el suport SIEI.

La mestra d'educació especial assisteix al Seminari. La proposta va ser un alumne de cinquè amb una discapacitat sensorial auditiva, discapacitat intel·lectual moderada i un trastorn del llenguatge expressiu i receptiu que presenta necessitats específiques de suport educatiu. El curs de 5è s'inicia amb l'ús d'un plafó comunicatiu. La prioritat és la participació i la cohesió social i fomentar l'autonomia personal d'aquest alumne.

El curs 2017-18, per preparar les sessions planifiquen activitats cooperatives adaptades pel desenvolupament de tasques diferents en relació a un mateix contingut amb suport dels seus companys.

Centre 3.

L'Institut és un centre situat en un barri de composició molt diversa. L'aprenentatge cooperatiu els ofereix l'oportunitat d'afavorir que tothom participi i que s'acceptin les diverses capacitats presents a l'aula. Han iniciat l'aprenentatge cooperatiu a 1r d'ESO en les àrees de Socials i Matemàtiques.

Assisteix al Seminari el cap del departament de psicopedagogia i presenta el cas d'un alumne amb una pèrdua auditiva bilateral mitjana; porta els aparells però costa molt que se'ls posi a classe. A l'aula treballa però no és capaç d'assumir cap responsabilitat en el seu equip.

Les activitats s'ajusten a les seves competències però mantenint la mateixa estructura de participació amb l'ajut dels companys.

Introducció del suport a les aules en equips d'aprenentatge cooperatiu on hi ha alumnat que troba més barreres per a la participació i l'aprenentatge.

En el Seminari es va acordar que els coordinadors del grup de treball (membres del GRAD i del CIFE. Col·laboració entre professors/cooperació entre alumnes)[2] compartissin el desenvolupament de les pràctiques educatives.

Durant els dos cursos van assistir a una de les sessions programades. Els observadors tenien un document per fer un registre narratiu del que passava durant el desenvolupament de la sessió. Després es reflexionava conjuntament amb els docents i s'acordaven millores i/o la continuïtat de les estratègies i modalitats per les properes sessions.

Centre 1.

L'observació es concreta en un dels equips on hi ha un dels alumnes que necessita ajuda per fer els dictats. Veure taula 1 pel que fa al disseny de l'activitat.

Després de la sessió s'acordava planificar una nova modalitat d'ajut i de suport que es portarà a terme durant quatre sessions i després es farà un diari de sessions amb els equips per valorar els resultats del canvi. També s'acorda que la mestra de suport tregui l'equip de la classe on hi ha l'alumne amb més barreres per explicar-los els canvis que hi haurà en el dictat i fer el procés amb tots els passos.

Amb aquests canvis s'amplien de manera considerable els suports esglaonats des de la preparació en l'acompanyament, l'acompanyament en la participació, modelant i acompanyant l'ajuda a través dels diaris de sessions.

Centre 2.

L'observació es fa a l'aula on hi ha la tutora i la mestra de SIEI. Veure taula 1 pel que fa al disseny de l'activitat.

Després de la sessió es concreta com s'anticiparà el desenvolupament de la sessió amb l'equip perquè coneguin quin ha de ser el seu rol per guiar el company. S'iniciaran les estratègies per preparar la participació, acompanyar en la participació, modelar l'ajuda i acompanyar l'ajuda. L'estratègia d'acompanyar l'ajuda serà a través del Pla de l'equip.

Centre 3.

En aquestes sessió hi ha la professora de llengua i el professor de matemàtiques que actua com a suport de l'equip on hi ha l'alumne. Veure taula 1 pel que fa al disseny de l'activitat.

En acabar la sessió es reflexiona sobre com millorar-les i s'acorda d'afegir la modalitat de suport A, preparar l'equip i l'alumne per organitzar l'estructura cooperativa i la modalitat de suport B, acompanyament en la participació dins l'aula per tal que el docent ofereixi un model concret d'ajuda.

Generalització del suport a altres equips i altres aules en les que es desenvolupen les estratègies diversificades i les modalitats de suport.

El mes de juny es va fer el Segon Seminari per reflexionar sobre quines millores i dificultats s'havien produït en l'aplicació de les estratègies diversificades i les modalitats.

La valoració d'aquests punts entre els docents portava a definir quines prioritats es marcaven pel curs 2018-19 en la línia d'avançar en el suport als equips.

Centre 1.

En el cas de la primera escola, la generalització es va donar en l'aplicació de la nova estructura de *dictats cooperatius* a tot el Cicle Inicial. En la nova reestructuració de l'activitat es donen els ingredients que necessita una activitat cooperativa: participació equitativa i interacció simultània. I també un altre ingredient molt valuós, el fet que és una activitat dissenyada per a totes les capacitats de tots els alumnes pel fet que la frase a dictar es fa per parelles, un dicta i l'altre observa si el company de la parella escriu bé les paraules. Després s'intercanvien els papers. Els resultats positius d'aquestes variacions en els dictats en el curs 17-18 va generar que la mestra de suport i la tutora portessin la proposta a la *Comissió coordinadora de l'aprenentatge cooperatiu* i que se n'aprovés l'aplicació en el cicle inicial pel següent curs 18-19, amb perspectives d'ampliació al cicle mitjà el curs 2019-20.

Centre 2.

Després dels acords del curs passat, el curs 2018-19, els companys de l'equip on es troba l'alumne amb necessitat d'ajuda assumeixen totalment el rol de ser ells els que expliquen tot el procés de la tasca a fer.

L'observació és a l'aula de matemàtiques on té el plafó per comunicar-se i la tablet per buscar les imatges del que està fent l'equip. Una nena li explica quin és el treball que ha de fer avui, mentre la resta del seu equip ha d'escoltar el que la mestra d'educació especial i la tutora expliquen sobre el contingut i la tasca a realitzar en aquella sessió. Tots es posen a treballar,

l'equip amb el *llapis al mig* resol les activitats i el nen amb la tablet la seva tasca. Quan ha acabat li diu a la nena que ja està i aquesta li revisa el que ha fet.

En acabar la sessió la mestra explica que només ajuda una nena perquè en la valoració del Pla de l'equip del primer trimestre, el nen va demanar que no hi hagi tanta ajuda de cop perquè l'atabalen i es decideix que quinzenalment només un membre de l'equip estarà amb el company explicant la tasca.

Centre 3.

La generalització dels suports es va produir a nivell organitzatiu des del departament. El centre continuava amb l'aprenentatge cooperatiu a 1r ESO però tenint en compte els aspectes de millora del curs anterior per incorporar-los en el curs 2018-19. La proposta era la de vehicular els canvis a través de la Comissió d'aprenentatge cooperatiu. S'acorden dues millores, les estructures cooperatives que s'utilitzaran amb la seva adaptació i l'augment dels diaris de sessions per anar valorant en els equips cooperatius els suports que havien acordat per millorar la participació i la interacció amb els alumnes amb risc d'exclusió.

Conclusions i propostes per avançar

Amb aquesta mostra de tres escoles hem explicat un procés que s'ha repetit en vuit centres més on hem trobat una gran diversitat d'alumnes i equips que troben barreres diferents per participar i aprendre.

Les pràctiques educatives de modificacions en les estructures de treball han permès identificar millores, valorades positivament pels docents en la intervenció amb els equips cooperatius participants. Els docents han experimentat i vist que és possible ser tots dins l'aula participant i aprenent si s'ofereixen accions de millora. Els equips cooperatius d'alumnes han descobert maneres de treballar en l'aprenentatge cooperatiu de manera satisfactòria si disposen d'un bon acompanyament en estratègies i habilitats socials.

Voldríem destacar dos elements que han afavorit tot aquest procés: les reunions conjuntes del Seminari i les observacions en les aules.

- En els Seminaris tots els professors han aportat les inquietuds dels seus alumnes i equips, identificat els problemes, buscat millores i consensuat acords de planificació d'activitats per després tornar a valorar plegats els resultats. Els espais de trobada per reflexionar al voltant de la pràctica sobre les noves maneres de treballar amb els alumnes, són imprescindibles perquè els dubtes i les millores s'han de poder compartir per generar canvis i per establir millores que beneficien la inclusió dels alumnes a les aules i als centres.
- L'observació a les aules de l'equip coordinador i la seva posterior valoració també ha estat determinant perquè han emergit reflexions i acords concrets (augmentar les estratègies, modificar l'activitat,...) per implementar amb l'equip objecte de millora en el suport i després la generalització d'aquestes millores en altres equips.

En acabar el procés de treball dels dos cursos, s'inicia un tercer curs de consolidació per desenvolupar el suport dins l'aula en els equips cooperatius que tenen un company que troba barreres a l'aprenentatge i la participació i per establir claus d'intervenció i facilitadors en un procés d'observació i anàlisi entre diferents escoles. La triangulació de les visites entre professors ha d'afavorir la reflexió sobre la pràctica docent.

Com a reflexió final diríem que la comunitat educativa també té les seves barreres per canviar el model predominant en les seves aules i en els seus centres sobre com s'entén i s'implementa la inclusió. És un canvi de paradigma important en el que la societat en general ha d'assumir que tots els nens i nenes han de ser en una escola i una aula ordinàries. Aquest procés vol ser una aportació per avançar cap a un model educatiu de qualitat amb equitat i cohesió social.

Referències bibliogràfiques

- Booth, T. Ainscow, M. (2006). *Índex per la inclusió. Guia per a l'avaluació i millora de l'educació inclusiva*. Editat per l'ICE-UB amb la col·laboració del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya.
- Lago, JR: y Naranjo, M. (2015) Asesoramiento para el apoyo al desarrollo del aprendizaje cooperativo en los centros. En R. M. Mayordomo y J. Onrubia (coords.), *El aprendizaje cooperativo* (pp. 265-303). Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.
- Lago, J.R., Soldevila, J, Jiménez V. (2018) El aprendizaje cooperativo para la cohesión, la inclusión y la equidad. Dins Torrego, J.C, Monge (Coords.), *Inclusión educativa y aprendizaje cooperativo* (p 243-270) Editorial Síntesis.
- Pujolàs P. (2003). *Aprender juntos, alumnos diferentes. Els equips d'aprenentatge cooperatiu a l'aula*. Vic: Eumo
- Pujolàs, P. (2008). *9 ideas clave. El aprendizaje cooperativo*, Barcelona: Graó
- Pujolàs, P; Lago, J.R. (2018) *Aprender en equipos de aprendizaje cooperativo. El Programa CA/AC ("Cooperar para aprender/Aprender a cooperar")*, Barcelona: Octaedro
- Putnam, J. W. (2009). "Cooperative Learning for Inclusion". En P. Hick, P. Farrel y R. Kershner (eds.), *Psychology for Inclusive Education: New Directions in Theory and Practice*. (pp. 81-96). Nueva York, NY: Routledge.
- Slee, R. (2012). *La escuela extraordinaria. Exclusión, escolarización y educación inclusiva*. Madrid: Morata.
- Soldevila, J., Naranjo, M., Pujolàs, P. (2016): "La història d'un infant amb autisme. Interroguem l'experiència: implicacions per a la millora de l'escola inclusiva". In Ampans (ed). *VI edició del premi d'investigació i innovació sobre persones amb discapacitat intel·lectual*. Manresa: AMPANS servei d'impremta.
- Warnock M.H. (1978) *Special educational needs. Report of the communities of enquiry into the education of handicapped children and young people*. HMSO, London

Notes:

[1] En l'article fem esment de dinàmiques, estructures cooperatives i components del Pla d'equip que estan descrites amb detall als capítols 4,5 i 6 de Pujolàs 2008.

[2] Dins del CIFE Centred'Innovació i Formació en Educació de la UVIC-UCC, existeix un grup format per Mestres i professors d'educació primària i secundària i investigadors del GRAD- Grup de Recerca en Atenció a la Diversitat.

Correspondència amb els autors: *Mercè Juan Millera*. E-mail: merce.juanmillera@gmail.com. *José Ramón Lago Martínez*. E-mail: jramon.lago@uvic.cat. *Jesús Soldevila Pérez*. E-mail: jesus.soldevila@uvic.ca